

ТЕТЯНА ФАЗАН

(Полтава)

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ НА ОСНОВІ СПАДЩИНИ ВЕЛИКИХ ПОДВИЖНИКІВ ПРАВОСЛАВ'Я

Розкриті й проаналізовані погляди великих подвижників православ'я на духовно-моральне виховання дітей. Здійснено науково-теоретичне обґрунтування змісту і принципів духовно-морального виховання у спадщині святих отців Церкви.

***Ключові слова:** подвижники православ'я, святі отці і вчителі Церкви, духовно-моральне виховання дітей, педагогічні погляди, християнська педагогіка.*

У пошуках виховного джерела моралі сучасні освітяни все частіше звертаються до істини Святого Письма і новозавітного вчення Ісуса Христа зокрема. Педагоги мають за мету долучити українську молодь до духовних надбань української культури, одним із яких є християнська мораль. Однак у спробах наповнити навчальний процес виховними ідеями Нового Заповіту вихователі нерідко відчують проблему нестачі знань із теоретичного і практичного здійснення такого впливу. Тому актуальним, на нашу думку, є звернення до надбань православної педагогіки минулого. Хоча педагогіка як наука про виховання з'явилася відносно недавно, однак проблему виховання дітей порушували ще в перші століття існування християнства.

До окремих аспектів вивчення виховання дітей на основі спадщини подвижників Православ'я зверталися сучасні вчені: А. Бойко, досліджуючи світську і релігійну діяльність Г. Ващенко; М. Євтух, доводячи необхідність синтезу національних і загальнолюдських цінностей, релігії. Але ніхто з зазначених вище науковців не досліджував погляди великих подвижників православ'я на духовно-моральне виховання дітей.

Метою статті є здійснення науково-теоретичного обґрунтування змісту, принципів, засобів, форм та методів духовно-морального виховання у спадщині святих Отців Церкви; розкриття можливостей використання їхніх педагогічних поглядів у сучасній практиці виховання і навчання.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає у встановленні педагогічних уявлень святих Отців Церкви, урахування сучасний педагогічний контекст; у визначенні умов запровадження історичних здобутків у сучасну педагогічну практику. Отже, дослідження духовної спадщини великих православних подвижників Церкви як засобу духовно-морального виховання дітей допоможе у розв'язанні проблеми формування духовної особистості. Практичне застосування повчань святителів у виховному процесі дасть змогу молодим людям переосмислити навколишню дійсність із точки зору християнської духовності й удосконалити себе з погляду християнської моралі.

Був час, коли елементи педагогічної науки представляли багато інших наук, які зупинялися на різних питаннях фізичного, розумового й морального виховання, а також брали на себе турботу про виховання. У IV столітті на необхідності виховання наголошують Отці Церкви: св. Василій Великий, св. Григорій Богослов, св. Іоанн Златоуст та ін. Погляди святих Отців і Вчителів Церкви

на філософію виховання являли собою явище нове, зовсім невідоме тогочасному язичницькому світу; пояснюється це різницею поглядів на людину і її призначення. У язичництві людина вважалася тільки засобом для задоволення інтересів держави. У християнстві погляд на людину зовсім інший: людина – це подоба Бога. Отже, за християнським ученням, головна ціль життя кожної людини на землі полягає в богоподібному вдосконаленні та прагненні до богоподібної святості. Людина створена за образом і подобою Божою. Виражає в собі саму сутність Божу, тому кожній людині притаманно за своєю природою вдосконалюватися до подоби свого творця. Бог є найвища святість, істина, добро і блаженство, тому – кожній людині характерно прагнути до Богоподібної святості, істини, добра і блаженства.

Педагогічні погляди великих подвижників і Вчителів Церкви формувалися на основі особистого досвіду, оскільки більшість із них довгий час працювала на педагогічній ниві. Все, що так або інакше впливало на розвиток характеру людини, повною мірою відобразилося на них. «У своїх твореннях вони не раз впоминають о своих детстве и юности, причем точно отмечают, что имело благоприятное влияние на их воспитание ... Здесь уяснен святейший долг родителей в отношении воспитания детей, указаны отличительные черты правильного воспитания и образования, отчасти намечены самые способы, какими нужно вести то и другое, здесь есть предложенные меры, как направит воспитание и образование на истинный путь, если только стало заметно в чем либо уклонение от него» [1, с. 11].

Християнство, яке внесло у світ нову істину, нову науку, звичайно, повинно було увійти в єднання з тим запасом знань, якими володів тогочасний язичницький світ. Із самого початку християни жили більш безпосереднім життям і не вдавалися в теоретичні розмірковування про виховання. Справедливо те, що Пальмер називає цю епоху християнською педагогічною практикою.

До числа найперших спроб розкрити сутність виховання потрібно віднести твір Климента Олександрійського «Педагог», де він зображує Христа як «Педагога – Логоса» і розмірковує про божественне одкровення як божественний засіб людського виховання, через це порівняння проливається вище світло на людське виховання. «Наш педагог, – говорить Климент, – подібний Богу, своєму Отцю, безгрішному і бездоганному, душа якого вільна від пристрастей. Ім'я йому (педагогу) – Ісус». «Практика, а не теорія область педагога, не обучение, а нравственное улучшение, вот его цель, жизнь мудреца, а не ученого, – продовжує Климент, – Педагог укрепляет душу короткими законами, как смягчающими лекарствами, и подготавливает больных к полному выздоровлению для истины ... Как при телесной болезни требуется врач, так и душевная немощь требует педагога, дабы он наши страсти укротил, только уже позже требуется учитель, который мог бы душу ввести в чистый гнозис, с принятием которого она могла бы проникнуть в тайны христианского учения» [2, с. 27-28].

Називаючи Христа загальнолюдським педагогом, Климент вихованцями вважає всіх людей незалежно від статі, віку і стану. Крім того, ми діти, бо в нас один учитель – Христос, один Бог – Отець, і одна мати – Церква, тому педагог – Христос, а вихованці – ми всі. Головним інститутом виховання є сім'я. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, вона зберігає впродовж усього життя. Важливість сім'ї як інституту виховання зумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, за силою впливу на особистість жоден

із інститутів виховання не може порівнятися з родиною. У ній закладаються основи особистості дитини.

«Педагог не позволяет, чтобы его питомец влиянием мирских нравов увлечен был к жизни животной и беспутной, а внушает ему, чтобы он твердо держался единственного ветра истины ... Потому что так называемые у язычников «отеческие нравы» – это вещь переходящая, божественное же воспитание есть сокровище вечно ценное» [2, с. 29].

Педагог – Христос дивиться на всіх людей, як на дітей, подібно тому і будь-який вихователь повинен уважати своїх вихованців за своїх власних дітей. Тільки при такому погляді можна встановити міцні зв'язки між вихователем і вихованцем і досягти головної мети виховання, а також морального покращення і вічного спасіння.

Важливим елементом релігійності є ставлення дитини до інших людей: Бо хто не любить брата свого, якого бачить, той не може любити Бога, якого він не бачить (1 Йова 4, 20). Навчитися любити можна лише через досвід. Любов батьків між собою, батьків та дітей, братів і сестер дає змогу якнайбільше наблизитися до Господа, який є любов'ю, вводить його в сім'ю. Бога ніхто ніколи не бачив. Коли ми любимо одне одного, то Бог у нас перебуває, і Його любов у нас досконала (1 Йова 4, 12) [5, с. 927].

Святитель Василій Великий головним принципом виховання ставить моральний принцип християнства, а метою – кінцеву мету людського життя – «вічне спасіння». «Ми повинні, – говорить він, – мати мету досягти в майбутньому житті безсмертя, уникнути гніву Божого, стати достойними вічного життя і царства небесного, яке обіцяв Господь «всем хранящим завет его и помнящим заповеди его творити я» (Пс. 102, с. 18) [3, с. 398].

Вихователь, за словами св. Василя Великого, повинен уважати своїх вихованців за дітей і себе ставити на місце батьків. Вихователі мають побатьківському ставитися до вихованців, і навіть покарання їх повинні відображати батьківську любов. Наставник мудрим словом має виправляти погрішності дітей. «Пока душа еще способна к образованию, нежна и, подобно воску, уступчива, удобно напечатлеваает в себе налагаемые образы, надобно немедленно и с самого начала возбуждать ее ко всяким упражнениям в добре, чтобы, когда раскроется разум и придет в действие рассудок, начатъ течение с положенных первоначально оснований и преподанных образов благочестия, между тем как разум будет внушать полезное, а навык облегчит преуспеяние» [4, с. 5].

Святитель Григорій Богослов в основу християнського виховання також покладає релігійно-моральний початок. «Каждый разумный человек, я полагаю, согласится, что ученость есть первое из благ, каким мы можем владеть. Я говорю также о той внешней учености, которую большинство христиан отвергает, потому что в невежестве своем считает ее исполненною сетей и опасностей и думает, что она удаляет от Бога» [2, с. 46]. Святитель Григорій Богослов прямо вказав на важливе значення освіти для благочестя і спасіння душі: тільки ті, хто поєднує в собі розумовий розвиток із моральним, можуть судити і діяти як істинно зрячі, всі ж інші судять, як косоокі.

З такої ж точки зору розглядає питання про виховання і святий Амфілохій Іконійський, сучасник святителів Василя Великого і Григорія Богослова, який перш за все рекомендує виховувати в собі страх до Бога і цим прямо вказує на релігійно-моральну основу виховання. Переслідуючи у вихованні моральну

мету, забороняє пускати молодь у театр, у цирк та на інші видовища, небезпечні для моральності, рекомендує уникати дурного товариства.

Учення святого Іоанна Златоуста багато чим відрізнялося від учення інших отців, тому що у своїх педагогічних поглядах він зупинявся здебільшого на вирішенні питання про виховання в особистому сенсі. Іоанн Златоуст з'ясував значення релігійно-морального принципу у християнському вихованні, зауважив, що й наукова освіта буде мати сенс і значення тільки тоді, коли вона буде проникнута релігійно-моральним характером. Він намагався об'єднати і привести в гармонію моральне виховання з науковою освітою. Немає нічого важчого за мистецтво виховання. Але батьки звертають увагу тільки на те, щоб їхні діти одержали добру освіту. Чи не безглуздо вчити дітей мистецтва, посилати їх для цього в училища, нічого не шкодуючи для того, а про виховання християнське не дбати? Ми ж самі першими й пожинаємо плоди такого виховання наших дітей, бачачи їх зухвалими, нестриманими, розбещеними [4, с. 6-33]. «Не збирайте собі скарбів на землі, де черв і тля точать і де злодії підкопують і крадуть. Збирайте ж собі скарби на небі, де ні черв, ні тля не точать і де злодії не підкопують і не крадуть, бо де скарб ваш, там буде й серце ваше» (Мф. 6, с. 19-21) [5, с. 23].

Святитель Іоанн Златоуст рекомендує батькам дивитися не на те, щоб зробити дітей багатими сріблом та золотом, а щоб вони були багатші всім благочестям, любовидністю та іншими добродіями, бо тільки через таке виховання можна підготувати їх до життя вічного. «Если бы отцы тщательно воспитывали своих детей, то не нужно было бы ни законов, ни судилищ, ни наказаний, ни мучений и публичных убийств праведнику», – говорить Апостол (1 Тим., 1, 9). Батьки повинні навчати дітей прикладом власного життя, силою своєї віри і своїм живим словом. У його «любовидності», у якій він визначає мету виховання, поєднуються у прекрасній гармонії закон Божий та свобода особистості, суворість духу та полум'яна суть, безумовний послух Церкві та невтомне бажання істини. «... Подобно тому, как кто-нибудь не может рассчитывать на оправдание и снисхождение в собственных грехах, так и родители – в грехах детей. Те отцы, которые не заботятся о благопристойности и скромности детей, бывают детоубийцами, и жесточе детоубийц, поскольку здесь дело идет о гибели и смерти души. Поэтому, подобно тому, как если ты видишь лошадь, несущуюся к пропасти, ты набрасываешь на уста ее узду, с силою поднимаешь ее на дыбы, нередко и бьешь – что, правда, составляет наказание, но ведь наказание – это мать спасения, – так точно поступай и с детьми твоими, если они погрешают» [4, с. 8].

«Не саме народження, – говорить святитель Іоанн Златоуст, – робить батьком, а гарна освіта дітей, і не одне носіння в лоні робить матір'ю, а гідне виховання» [4, с. 15]. Виховання дітей – це потреба природного закону, вкладена Богом у людей, – зазначає святий Іоанн Златоуст. На його думку, моральний елемент становить істинну основу християнського виховання.

Святі Отці і Вчителі Церкви виразили основну ідею християнства – людина як істота духовно-розумна, має прагнути до моральної досконалості і через неї до здобуття вічного спасіння, важливу роль у цьому відіграє саме релігійно-моральне виховання. Праці святих отців – це джерело педагогічної мудрості як для християнської педагогіки, так і для світської освіти. Проблема духовно-морального виховання, питання про місце сім'ї, вчителя в житті дитини,

побудова педагогічного процесу в багатьох аспектах розгляду, у трактуванні святителів цілком прийнятні і в нехристиянській педагогіці.

Отже, педагогічні погляди великих подвижників і Вчителів Церкви формувалися на основі особистого досвіду, оскільки більшість із них довгий час працювала на педагогічній ниві. Важливо зауважити, що святий Василій Великий головним принципом виховання ставить моральний принцип християнства, а метою – кінцеву мету людського життя – «вічне спасіння». Водночас, святий Григорій Богослов в основу християнського виховання покладає релігійно-моральний початок, а святий Іоанн Златоуст зауважив, що й наукова освіта буде мати сенс і значення тільки тоді, коли вона буде проникнута релігійно-моральним характером.

У сучасному науковому просторі цей досвід може бути використаний при побудові сучасної виховної системи сім'ї, школи на засадах духовності та моральності. Педагог знайде тут усе необхідне, близьке за духом, яке зберегло традиції, християнське розуміння завдань виховання, підстави побудови педагогічної теорії. Найголовніше, що необхідно зрозуміти кожному – це те, що істинна моральність неможлива без релігійної основи, без допомоги Церкви, молитви. Призначення людини не обмежується одним земним життям. Тому і виховання дитини повинне допомогти йому мати цю головну мету перед очима і знати, як досягти її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воспитание и обучение по учению древних отцов и учителей церкви. – 1894. – 239 с. (IP НБВ. – Ф. 304. – Дис. 1361).
2. Педагогическое воззрение древних отцов и учителей. 1897. – 438 с. (IP НБВ. – Ф. 304. – Дис. 149).
3. Псалтир. – Житомир : НІКА, 2005. – 592 с.
4. Воспитание детей. – М. : Сестричество во имя Преподобномуч. Вел. Княг. Елизаветы. – М., 2000. – 96 с.
5. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.

ТАТЬЯНА ФАЗАН

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ НАСЛЕДИЯ ВЕЛИКИХ ПОДВИЖНИКОВ ПРАВОСЛАВИЯ

Раскрыты и проанализированы взгляды великих подвижников православия на духовно-нравственное воспитание детей. Осуществлено научно-теоретическое обоснование содержания и принципов духовно-нравственного воспитания в наследии святых отцов Церкви.

Ключевые слова: великие подвижники православия, святые отцы и учителя Церкви, духовно-нравственное воспитание детей, педагогические взгляды, христианская педагогика.

TETYANA FAZAN

CHILDREN UPBRINGING ON BASIS OF GREAT ORTHODOXY DEVOTEES' INHERITANCE

In the 4th century the necessity of upbringing is marked by Fathers of Church: Saint Vasyl The Great, Saint Hryhory The God's Word, Saint John the Gold Mouth et al. Views of the Saint

Fathers and Teachers of Church on philosophy of education were the new and quite unknown phenomenon for that time heathen world; it is explained by the difference of views on a man and his purpose in this world.

The pedagogical views of the Great Devotees and Teachers of Church were formed on the basis of the personal experience, as the majority of them have worked on pedagogical field for a long time. Thus, all that so or differently influenced the development of a man nature, was represented on them to a full degree.

The Christianity, which brought in the world a new truth and a new science, generally, had to enter the unity with that amount of knowledge which was owned by that time heathen world. From the beginning the Christians lived more direct life and not succeeded in the theoretical reasoning about upbringing. So, it is truthfully that Palmer names this epoch as Christian Pedagogical Practice. The important element of religiousness is a child's attitude to the other people: because whoever does not love a brother, who can be seen, that cannot love God whom he does not see (1 Iov 4, 20). To learn loving is possible only because of experience. Love of parents, parents and children, brothers and sisters gives the best opportunity to get around the Lord, who is love, and who pass it in family. Nobody ever saw the God. When we love each other, then we have the God within us and His love is perfect for us (1 Iov 4, 12).

Saint Fathers and Teachers of Church expressed the basic idea of the Christianity – a man as a spiritually-clever creature must aspire to moral perfection and due it – to the gaining the eternal rescue; herein an important role is played by the religiously-moral upbringing. Works of the Saint Fathers are a source of pedagogical wisdom both for the Christian pedagogics and for society education. A problem of spiritually-moral education, questions about the place of a family, a teacher in a child's life, pedagogical process construction in many aspects of consideration, in interpretation of the Saints are fully acceptable in the public pedagogics.

Keywords: *devotees of Orthodoxy, Saint Fathers and Teachers of Church, spiritually-moral upbringing of children, pedagogical views, Christian pedagogics.*

Одержано 26.10.2013, рекомендовано до друку 10.11.2013.